

2. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА.

УДК 340.1

Андрій Грубінко,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільського національного
економічного університету

Ірина Галашин,

магістрант юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Висвітлено проблеми застосування принципу верховенства права в практиці Європейського суду з прав людини з врахуванням напрацювань сучасної вітчизняної та закордонної науки. Здійснено теоретико-правовий аналіз проблем застосування цієї практики вітчизняними судами та запропоновано шляхи її вдосконалення.

Ключові слова: принцип «верховенство права», Європейський суд з прав людини, Конституція України, закон, Європейський Союз, Конвенція.

Грубінко А., Галашин І.

Применение принципа верховенства права в практике Европейского суда по правам человека

Освещены проблемы применения принципа верховенства права в практике Европейского суда по правам человека с учетом наработок современной отечественной и зарубежной науки. Осуществлено теоретико-правовой анализ проблем применения этой практики отечественными судами и предложены пути ее совершенствования.

Ключевые слова: принцип «верховенства права», Европейский суд по правам человека, Конституция Украины, закон, Европейский Союз, Конвенция.

Hrubinko A., Galashin I.

Application of the principle of rule of law in the practice of the European court of human rights

Taking into account the developments of modern domestic and foreign science, the problems of application the rule of law the European Court of Human Rights principle in practice of the European Court of Human Rights. The theoretical and legal analysis of problems of application the practice by domestic is carried out and ways of solving the problem are proposed.

Keywords: the rule of law, the Constitution of Ukraine, the law, the European Union, the Convention.

Актуальність статті та постановка наукової проблеми. З моменту підписання Україною політичної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (надалі – ЄС) 21 березня 2014 року, економічної частини – 27 червня 2014 року, повага до людської гідності, прав, свобод, демократії, рівності та верховенство права набрали неабиякої важливості у житті суспільства. Зважаючи на це, в умовах глобалізації принцип верховенства права стає універсальним принципом співіснування й співробітництва між різними народами та культурами і потребує невідкладного теоретичного та практичного дослідження. Обов'язковою умовою вступу до ЄС не лише документально, а й свідомо є удосконалення механізму реалізації принципу верховенства права як гарантії демократичного розвитку. Даний принцип закріплений

© Андрій Грубінко, Ірина Галашин, 2018

в ст. 8 Основного закону та є визначальним в національній системі політики, яка гарантує захист прав та свобод людини і громадянина.

Оскільки Конституційний Суд України у своєму рішенні від 2 листопада 2014 року №15-рп визначає «верховенство права» як панування права у суспільстві, то це ставить державі завдання втілити ідеї соціальної справедливості та рівності у правотворчю та правозастосовну діяльність. Тому, відповідно до ст. 6 Конвенції, принцип верховенства права визнається найвищою цінністю прав і свобод, законних інтересів людини і громадянина [2]. Саме із регламентованим правом на справедливий судовий розгляд пов'язаний принцип верховенства права.

Мета статті – виявити та проаналізувати особливості застосування принципу верховенства права в практиці Європейського суду з прав людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним аспектам визначення та застосування принципу верховенства права в практиці ЄСПЛ присвятили свої праці А. Дайсі, П. Рабінович, В. Темченко, П. Ткачук, С. Головатий, В. Аверьянов, М. Козюбра, А. Карнарук, І. Потильчак, А. Пухтецька та інші вітчизняні і зарубіжні дослідники.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людина може бути притягнена до відповідальності лише у разі порушення закону та нести відповідальність у встановленому законом порядку. Кожна особа є рівною перед законом та не підлягає будь-якій дискримінації. Ці норми закріплені в Конституції України і наголошують на важливості принципу верховенства права на законодавчому рівні.

Беручи до уваги праці англійського вченого-конституціоналіста А. Дайсі, ми можемо побачити закріплення цих норм у його роботах. Він побудував власну доктрину верховенства права, яку розмістив на трьох основних засадах:

- 1) право протистоїть деспотичній владі. Тільки в разі порушення певною особою закону суд признає їй покарання у встановленому законом порядку. Уряди не повинні мати широких дискреційних повноважень, які обов'язково мають бути частково обмеженими;
- 2) кожна людина має бути рівною перед законом незалежно від посади і соціального статусу;
- 3) основним джерелом права є не норми конституції, а природні права людини. Кожна людина в суспільстві повинна мати права та свободи, які дозволять їй робити все, що вона бажає. Якщо її права порушено, вона має право на судовий захист [10, с. 104].

На вітчизняному рівні даний принцип стоїть серед найважливіших принципів, на яких ґрунтується формування, реалізація і дотримання законодавства. Він закріплений безпосередньо у ст. 6 Конституції України, а також опосередковано у найважливіших законах, які регулюють важливі сфери суспільного життя. Зокрема, наприклад у ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства прямо передбачено: «Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини. Звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [3]. У цій статті бачимо, що вказівка на принцип йде опосередковано, але важливо, що твердо вказано на обов'язковості його реалізації.

Розуміючи його важливість, цей основоположний принцип сучасного права демократичної правової держави та міжнародної спільноти отримав визнання та популярність у різні країнах, передбачений у численних міжнародно-правових договорах, деклараціях, угодах і документах найвпливовіших світових організацій, зокрема, таких, як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Рада Європи (РЄ), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), і звісно ж Європейський Союз (ЄС), який має в своїй основі принцип верховенство права.

Найбільш різнобічне тлумачення принципу верховенства права дається у рішеннях Європейського суду з прав людини, який діє на основі Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка ратифікована в Україні 11 вересня 1997 року. У преамбулі Конвенції верховенство права визнається як принцип, що об'єднує країни-учасниці Ради Європи. У своїх рішеннях Суд неодноразово звертається до зазначеного у Преамбулі Конвенції принципу і, вважаючи його одним із основоположних принципів функціонування країн-учасниць, надає йому тлумачення при вирішенні справ. Ратифікувавши Конвенцію, Україна взяла на себе зобов'язання гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права та свободи, визначені документом і додатковим протоколами.

На даний момент Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є частиною національного законодавства України і її принцип «верховенство права» повинен братися до уваги при вирі-

шенні спорів у судах. Оскільки він є основоположним, то пронизує весь зміст Конвенції, є незворушим і не може бути скасованим, тому навіть в умовах воєнного часу цей принцип є дійсним і незворушним.

«Верховенство права» вимагає дотримання вимог «якості» закону, яким передбачається втручання у права та основоположні свободи особи. Зокрема, у рішенні від 10 грудня 2009 року у справі «Михайлюк та Петров проти України» (Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine, заява № 11932/02) зазначено: «Суд нагадує, що вираз «згідно із законом» насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права» [6]. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» практика Європейського суду з прав людини визнається як джерело права [5].

Інший елемент змісту принципу верховенства права ЄСПЛ розглянув у справі «Христов проти України» (Khristov v. Ukraine, заява № 24465/04) рішення від 19 лютого 2009 року [7]. Суд повторює, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, слід тлумачити в контексті преамбули Конвенції, яка, зокрема, проголошує верховенство права як складову частину спільної спадщини договірних держав. Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, згідно з яким у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів (див. справу «Брумареску проти Румунії» (Brumarescu v. Romania) [GC], заява № 28342/95, п. 61, ECHR 1999-VII).

Одним з основоположних аспектів верховенства права є вимога щодо юридичної визначеності, згідно з якою у разі остаточного вирішення спору судами їх рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів (справа «Брумареску проти Румунії» (Brumarescu v. Romania), заява № 28342/95, п. 61, ECHR 1999-VII). Юридична визначеність вимагає поваги до остаточного рішення суду.

Тому, відповідно до цього принципу, жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою – домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі. Повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок і недоліків, а не для нового розгляду справи.

Наступним вагомим критерієм є ефективний контроль, тобто відповідні контрольні процедури, які містять в собі необхідні контролюючі механізми, які відповідно до законодавства повинні попереджувати свавілля органів виконавчої влади в процесі реалізації прав людини. Такий контроль безпосередньо має здійснюватись судовою гілкою влади, оскільки вона є найнезалежнішою та незаангажованою у правильності дотримання данної процедури. Така позиція суду відображена в справі «Грютер проти Нідерландів». Крім цього, як зазначено в судовому рішенні в справі «Сілвер та інші», «...у законі, який залишає свободу розсуду, повинні бути визначені його межі» [11]. Згадана правова визначеність тягне за собою остаточне закріплення принципу судового рішення. Він включає в себе неможливість перегляду остаточного судового рішення, яке вже вступило в силу, з метою повторного розгляду справи для винесення нового рішення. Загалом «верховенство права» має на меті судовий контроль з метою невтручання інших гілок влади (особливо виконавчої) у здійснення та реалізацію права особи на свободу.

На сьогодні недовіра до суду в Україні є досить вагомою проблемою, оскільки через недоліки у минулому судова система втратила авторитет суспільства. Щоб виправити цю ситуацію, законодавча гілка внесла ряд реформ у судоустрій, запровадивши майже чотири тисячі поправок до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», в яких зазначили підвищення вікового та професійного цензів до кандидатів на посаду судді. Встановлено новий порядок формування Вищої ради правосуддя, відповідно до якого більшість у її складі становитимуть судді, обрані судьями. Встановлено порядок, відповідно до якого суди утворюватимуться та ліквідовуватимуться законом тощо. Такі зміни вносились з метою підвищити реалізацію принципу верховенства права у судовій системі, зміцнити довіру до суду, зробити його більш відкритим та прозорим для звичайних осіб.

Щоб реалізувати цю концепцію, судова влада повинна користуватися неабиякою довірою та авторитетом у суспільства, щоб ефективно здійснювати правосуддя. Зокрема, у справі «Класс і інші проти Німеччини» від 6 січня 1978 року ЄСПЛ підкреслив, що із принципу верховенства права випливає, що втручання органів виконавчої влади у права людини має підлягати ефективному нагляду, який, як правило, повинна забезпечувати судова влада [12, с. 177]. Тому судовий захист повинен включати в себе насамперед, справедливий судовий розгляд, рівність сторін, вільний доступ до правосуддя, що передбачується як Конституцією України, так і Конвенцією, отже, є основоположними правами для осіб.

У справі «Голдер проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1975 року Суд дійшов висновку, що у цивільно-правових справах принцип верховенства права невід’ємний від доступу до правосуддя [13, с. 144]. Для ефективного доступу до суду в особи має бути можливість заперечити державний акт, який є втручанням у здійснення прав цієї людини. Доступ до засобів правового захисту має бути доступним для осіб, яким необхідний такий захист, адже країна гарантує право на правосуддя. Тому право судового захисту є реалізацією права доступу до суду.

З метою ефективного реалізації права на доступ до суду, особа повинна бути впевнена у можливості заперечити акт держави, що є втручанням у здійснення прав цієї людини. Це означає, що принцип діє не лише як гарант захисту закону, а насамперед для забезпечення законних прав та свобод особи, які можуть бути порушені з тієї чи іншої причини. Це ознака справжньої правової держави – визнати неправильність законодавства з метою поновлення порушених прав.

Застосування принципу верховенства права з урахуванням судової практики ЄСПЛ певною мірою регламентоване приписами Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ). Одним із основних аспектів тлумачення принципу верховенства права є право особи на справедливий судовий розгляд. Це право передбачає можливість особи вимагати розгляду своєї справи в чітко визначені терміни. КАСУ містить комплекс норм, які не дають сторонам і суду затягувати процес [9, с. 44].

Відповідно до Конвенції, яка є ратифікованою Україною та вже стала частиною національного законодавства, на теперішній час практично неможливе оскарження рішення суду, що часто зловживалося, з метою винесення необхідного рішення. Так, наприклад, КАСУ передбачено неможливість оскарження ухвали суду про відкриття провадження, якщо можливість його прямо не зазначена в законі (ч. 3. ст. 31 КАСУ). Головною концептуальною ідеєю, що є у змісті принципу верховенства права, є ідея захисту основоположних цінностей демократичного суспільства. Отже, ця концепція спрямована на забезпечення прав і свобод, які повинні існувати у внутрішньому праві країни. Мається на увазі, що у внутрішньому праві повинні існувати певні міри захисту проти довільного втручання публічної влади в здійснення права [8, с. 6]. Тому в сучасному стані законодавства існування верховенства права варто конкретизувати у змісті нормативно-правових актів і закріпити належне дотримання насамперед органами державної влади.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна констатувати, що принцип верховенства права сформувався та діє у демократичному суспільстві в інституціях, які забезпечують його належне функціонування. Даний принцип займає важливе місце серед інших європейських принципів правотворення та правореалізації, беручи до уваги його фундаментальне значення. Це впливає із самого змісту верховенства права, який закріплений практично у всіх галузях не тільки вітчизняного, а й європейського права. Як свідчить аналіз українського законодавства, закріплення даного принципу переважно передбачене у актах європейського зразка та міжнародних договорів.

Принцип верховенства права відкриває шлях до творчого, а не бездумного застосування закону, але в жодному разі не може стати виправданням для зловживань з боку суду, інакше – суддівського свавілля. Судові рішення з посиланням на верховенство права за змістом повинні утверджувати права людини й укріплювати довіру до судів.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. – ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року // *Урядовий кур’єр*. – 2010. – № 215.
3. Кодекс адміністративного судочинства України: за станом на 25 січ. 2018 р.: відповідає офіц. тексту. – Х. : Право, 2018. – 246 с.
4. Закон України «Про судоустрій та статус суддів». ред. від 15.12.2017. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
5. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду прав людини» від 23 лютого 2006 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
1. Європейський суд з прав людини. Рішення. Справа «Михайлюк та Петров проти України». Заява № 11932/02. Страсбург, 10 грудня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_500

1. *Європейський суд з прав людини. Рішення. Справа «Христов проти України». Заява N 24465/04. Страсбург, 19 лютого 2009 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_443.*
2. *Авер'янов В. Посилення співпраці між Україною та ЄС щодо утвердження верховенства права в Україні: аналіт. доп. та рекомендації / В. Авер'янов, І. Бондаренко, Є. Захаров [та ін.]. – К. : К.І.С., 2006. – 163 с.*
3. *Пухтецька А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства / А. Пухтецька // Вісник НАН України. – 2010. – № 3. – С. 33–43.*
4. *Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution / A.V. Dicey. – Indianapolis: Liberty Classics, 1982. – 114 p.*
5. *Judgment in the Case of Silver and Others v. The United Kingdom / Registry of the European Court of Human Rights. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbk&action=html&highlight=Silver&sessionId=49213068&skin=hudoc-en>.*
6. *Решение «Класс против Федеративной Республики Германии» от 6 сентября 1978 года // Европейский Суд по правам человека. Избранные решения : В 2 т. Т. 1. – М., 2001. – С. 177.*
7. *Решение «Голдер против Соединенного Королевства» от 21 февраля 1975 года // Европейский Суд по правам человека. Избранные решения : В 2 т. – Т.1. – М., 2001. – С. 44.*

References

1. *Konstitutsiya Ukrainy vid 28 chervnya 1996 [The Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].*
2. *Konventsija pro zakhyst prav ljudy i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lypnya 1950 [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950. Uryadovy Courier – Government Courier, 2010, p. 215 [in Ukrainian].*
3. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: stanom na 25 sichnya 2018 roku [Code of Administrative Justice of Ukraine] (2018, January 25) (2018). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].*
4. *Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii ta status suddiv» [The Law of Ukraine «On the Judiciary and Status of Judges»]. (n.d.) Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> [in Ukrainian].*
5. *Zakon Ukrainy «Pro vykonannia ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu prav ljudy» vid 23 ljutoho 2006 [The Law of Ukraine «On the implementation of the decisions and application of the European Court of Human Rights practice»]. (n.d.) Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> [in Ukrainian].*
6. *Yevropejskyi sus z prav ljudy. Rishennja. Sprava «Mikhayljuk ta Petrov protu Ukrajinu». Zayava 11932/02. Strasbyrh, 10 hrudnya 2009 roku [European Court of Human Rights. Decision. Case «Mikhailuk and Petrov v. Ukraine». Statement 11932/02. Strasbourg, December 10, 2009]. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_500 [in Ukrainian].*
7. *Yevropejskyi sus z prav ljudy. Rishennja. Sprava «Khrystov protu Ukrajinu». Zayava 24465/04. Strasbyrh, 10 ljutoho 2009 roku [European Court of Human Rights. Decision. Case «Khrystov v. Ukraine». Statement 24465/04. Strasbourg, February 10, 2009]. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_443 [in Ukrainian].*
8. *Averianov, V. & Bondarenko, I. & Zakharov, Ye. (2006). Posylennia spivpratsi mizh Ukrainoiu ta YeS shchodo utverdzhennia verkhovenstva prava v Ukraini [Strengthening cooperation between Ukraine and the EU on the establishment of the rule of law in Ukraine]: Analitichna dopovid ta rekomendatsii. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].*
9. *Pukhtetska, A. (2010). Pryntsyp verkhovenstva prava : suchasni ievropejski doktryny iak oriientyr dlia reformuvannia natsionalnoho zakonodavstva [Principle of the rule of law: modern European doctrines as a benchmark for reforming national legislation]. Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, 3 [in Ukrainian].*
10. *Dicey, A.V. (1982). Introduction to the Study of the Law of the Constitution. Indianapolis: Liberty Classics [in English].*
11. *Judgment in the Case of Silver & Others v. The United Kingdom. Registry of the European Court of Human Rights. (n.d.) Retrieved from <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbk&action=html&highlight=Silver&sessionId=49213068&skin=hudoc-en> [in English].*
12. *Reshenie «Klass protiv Federativnoi Respubliki Hermanii» ot 6 sentyabrya 1978 [Decision «Class against the Federal Republic of Germany» dated September 6, 1978]. Yevropeiskii Sud po pravam cheloveka. Izbrannye resheniya – European Court of Human Rights. Selected solutions (2001) (Vols 1), (pp. 177) [In Russian].*
13. *Resheniye «Holder protiv Soiedinnogo Korolevstva» ot 21 fevralya 1975 [Decision «Holder against the United Kingdom» dated February 21, 1975]. Yevropeiskii Sud po pravam cheloveka. Izbrannye resheniya – European Court of Human Rights. Selected solutions (2001) (Vols 1), (pp. 44) [In Russian].*

Стаття надійшла до редакції 1.06.2018.